

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 118 1997

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Redaktionen tackar de professorer i ämnet som verkat som referenter under en tvåårsperiod:

Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Eva Hættner Aurelius, Ulla-Britta Lagerroth och Thure Stenström.

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows, Word for DOS eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-12-x

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1998

Johan Albrecht Schmidts *Landt-Nöjet*

– vår första svenska *Decamerone*

AV BARBRO STÄHLE SJÖNELL

Denna Skrift tyckes wara et hedrande bewis på Swenska snillets täflan med andra folkslags, uti en witterhets-gren, som hos oss föga annorledes än genom öfversättningar warit widrörd och handhafd. Utlänningars *Contes moraux*, *Bibliothèques* och *Amusemens de Campagne*, jämte flera andra, hafwa i längre tid tjänt til oskyldigt tids-fördrif och sinnes upmuntran; således blir det för Fäderneslandet hedrande, at jämwäl i den smaken kunna upwisa några Swenska Originaler.¹

Så välvilligt mottogs det första häftet av Johan Albrecht Schmidts novellsamling *Landt-Nöjet* i *Lärda tidningar* 1772. Författaren prisas också för ”ordentelig samansättning, behageligt föreställnings-sätt, liflig tekning, och sinrika uttryck”.² Ytterligare ett häfte, eller ”stycke”, som det kallas på titelbladet, utkom samma år. Tredje och fjärde stycket fullbordade verket 1773. Det omfattar sammanlagt 640 sidor mycket jämnt fördelade på de fyra häftena som vardera består av tio ark.³

Vem var då Schmidt som hedrade fäderneslandet med svensk prosakonst? Den enda litteraturhistoria som mig veterligen omnämnt hans författarskap, är Schück och Warburgs *Illustrerad svensk litteraturhistoria*.⁴ På två rader berättas där att han med *Landt-Nöjet* efterbildade Jean François Marmontels *Contes moraux*. Schmidt levde mellan 1734 och 1806, var ämbetsman och författare. Vid tiden för *Landt-Nøjets* publicering arbetade han som bokhållare i Stockholms stads politiekollegium, och så småningom avancerade han till rådmän. 1761 debuterar Schmidt som översättare från franskan med en samlingsvolym kallad *Afton-Stunders Nyttiga och Nöjsamma Tidsfördrif*. Fem år senare fortsatte han sin översättargärning med volymerna *Sommar-nöjen* och *Winter-nöjen*, där en rad franska conter, av bl.a. Marmontel och Mlle Uncy ingår. Det är först med *Landt-Nöjet* Schmidt författar originalnoveller. Dem inordnar han i en ram på samma sätt som Boccaccio och Boccaccios franska efterföljare: Margareta av Navarra, Charles Sorel, Jean-Regnaud de Segrais, Marmontel m.fl.⁵ Men *Landt-Nöjet* innehåller inte bara novel-

ler av Schmidt. Där finns också en rad översättningar från samma franska källor som tidigare, närmare bestämt 22 av de sammanlagt 30 prosastyckena.⁶ Schmidt markerar översättningarna ordentligt med en asterisk, men anger tyvärr inte originalens författare.⁷

Schmidts åtta noveller är spridda på alla fyra häftena. I innehållsförteckningen anges noga vilken genre varje prosastycke tillhör. Av Schmidts egna bidrag betecknas sex som ”Roman” och två som ”Lefwernes-Beskrifning”. Översättningarna är antingen romaner eller fabler. Fablerna, sammanlagt 15 stycken, är, som man kan vänta, korta allegoriska berättelser som åskådliggör en moralisk sats genom talande djur eller växter. De prosastycken Schmidt kallar romaner omfattar i genomsnitt ett 30-tal sidor. Termen betecknar således inte prosaverkets längd, utan snarare att det rör sig om en romantisk berättelse, eller som det står i en samtida ordbok: ”En diktad historia om synnerliga bedrifter, särdeles i kärleks äfventyr”.⁸

Beteckningen novell hade man kanske väntat sig i ett samlingsverk uppbyggt som *Decamerone*, men SAOB anger att ordet som litterär genrebeteckning tidigast är belagt 1810 i *Phosphoros*. Ser man närmare på SAOB:s beläggställe, en recension av Friedrich Asts *Öfversigt af Poesins Historia*, framgår det att termen bör vara känd tidigare.⁹ Det bekräftas av ett par äldre verk jag funnit i KB:s databas för perioden 1700–1829. Båda är översättningar och bär beteckningen novell på respektive titelblad: *Ringan eller Den tredubbla qvinmolisten. En spansk novelle* av Johann Gottwerth Müller från 1797¹⁰ och *Den swarte riddaren, nouvelle från 8:de seklet* av Henri Louis Coiffier de Verseux från 1802.¹¹ Beteckningen novell blir vanligare i boktitlarna först omkring 1820 och avser då korta prosaberättelser. Att ”roman” finns kvar i betydelsen romantisk berättelse framgår av den 1819 startade serien *Novell-bibliotek* i 36-band. Serien är försedd med undertiteln *Smärre walda romaner och berättelser, samlade eller öfversatte*.¹² Längre fram under

1800-talet kom som bekant beteckningen novell att användas också om verk på flera hundra sidor.¹³ Rekordet hålls nog av Gustaf Henrik Mellins *Den unga grefvinnan* från 1847 på hela 600 sidor. Jag kommer i fortsättningen att använda termen novell i dagens betydelse, vid nog att omfatta även den franska conten.¹⁴

Ramberättelsen *Landt-Nöjet* inleds på följande sätt:

Med friska Hästar, i fullt traf, skyndade sig et utsökt Sällskap, undan Stadsbullret, för at tilbringa den wackraste årstiden, hos en munter Wärd och Skön Wärdinna i Landsbygdens enfaldiga men angenäma sköte. (I, s. 3)

Liksom i *Decamerone* överger alltså en samling damer och herrar staden, men det är inte någon katastrof som tvingar ut dem på landet. De har blivit bjudna dit av ett nygift par som flyttat från staden för att bedriva jordbruk. Liksom Boccaccio låter sedan Schmidt berättaren meddela att han av diskretion inte vill nämna sällskapets deltagare vid deras rätta namn, utan kallar värden Lisimon, värdinnan Julia, Lisimons mentor Sylvander osv.¹⁵ Sällskapet som lämnar staden består av värdparets familj och vänner, sammanlagt tio personer. Var och en får sedan en presentation av berättaren. Värdparet beskrivs kortfattat ha ”egenskaper, hvilka utgjorde deras inbördes sällhet, förenade en renad dygd, uplyst wett och utsökte umgänges-gåfwor” (I, s. 4). Josepha och Arist, som kommer att spela en viss roll i ramhandlingen, beskrivs båda som unga, yra och snabba att falla omdömen.

Hästar och vagnar anländer så till Lisimons och Julias lantgård, där sällskapet finner värden i samtal med sina bönder. Det förtryter Arist som ser sig förbigången, men Thermis förklarar att det är bönderna som Lisidor har att tacka för sitt välstånd. Värdinnan välkomnar släkt och vänner i kretsen av bondgummor, och vid aftonmåltiden deltar bondfolket vid ett bord i samma rum, där de serveras med samma omsorg. Josepha och Arist förargar sig över att värden gör sig gemen. Sylvander däremot beundrar Lisimons människovänliga hållning och förklarar för de övriga att alla är skapade med lika rätt att besitta jorden – ingen är född att tjäna den andra. Dygden allena förtjänar

företräde – den är medfödd och mindre beroende av ”konst och upfostran” (I, s. 22). För att illustrera att dygden trivs hos folket återger Sylvander en händelse som tilldragit sig i Frankrike. Så följer novellen med titeln ”Dygdens verkan”. Liksom i *Decamerone* kommenterar lyssnarna vad de nyss fått höra och diskuterar de olika karaktärernas agerande och moraliska bevekelsegrunder.

Det här mönstret upprepas sedan genom verket. Under de fyra dagar sällskapet tillbringar på landet, följs deltagarnas upplevelser av moraliska betraktelser och betraktelserna föranleder i sin tur någon av deltagarna att börja berätta. Var och en framför minst en fabel, novell eller levnadsbeskrivning. När berättaren tystnat, kommenterar de övriga innehållet. Värden Lisimon står för en tredjedel av fablerna och återger hälften av originalnovellerna. De är de enda som läses högt ur ett manuskript. En av dagarna är det regnigt ute och alla samlas i biblioteket för att fördriva tiden med läsning. Sophia hittar Marmontels *Contes moraux* i bokhyllan. Hon säger sig ha läst boken men vill gärna läsa om den och tillägger:

Det förtryter mig, at mina Landsmän ej kunna gifwa oss något dylikt på Modersmälet, utan att låna tankar af Utlänningen, alltid ser jag öfversättning, aldrig originaler. Det är ju en wanheder för en Nation, och jag kan ej begripa orsaken dertil; ty wi sakne ju ej lycklige snillen ibland oss. (I, s. 35)

Lisimon erkänner då att han själv har gjort några försök i genren, ”änkönt en Marmontels eld deruti saknas” (I, s. 36), som han med vederbörlig blygsamhet tillfogar. Alla vill nu höra vad han skrivit. Ur ett manuskript läser han så den första av fyra nedskrivna originalnoveller ”Den Sällsynte Dygden”.

Det här metalitterära greppet återfinns redan hos Margareta av Navarra i ramberättelsen *Hep-tameron* – hon hade vid sin död 1549 inte hunnit längre än till 72:a berättelsen av de i *Decamerones* efterföljd planerade 100. I ramen låter hon ett sällskap ta sin tillflykt till ett kloster sedan vägarna översvämmats. Parlamente, Margareta av Navarras alter ego, föreslår att de skall fördriva tiden med att berätta historier medan en bro slås över vattenmassorna. Hon säger uttryckligen att idén kommer från Boccaccios *Decamerone* och att hon en gång tillsammans med kung Frans (Margareta

av Navarras bror), kronprisen, hans gemål, och ytterligare sex personer så att de sammanlagt blev tio, planerat att författa tio noveller vardera och sammanställa dem till en *Decamerone*, men annat kom emellan. Här återfinns alltså tekniken att presentera den litterära förebilden, att låta en av karaktärerna fungera som författarens alter ego och ta initiativet till berättandet.¹⁶

Men *Landt-Nöjet* saknar den fasta, strängt tematiska uppbyggnad som kännetecknar *Decamerone*. De prosastycken berättarna återger i *Landt-Nöjet* är ojämnt fördelade över de fyra dagarna. Inte heller är ramen uppbyggd i flera skikt. Däremot finns liksom i *Decamerone* inlagda naturskildringar och en liten episod med tjänstefolket insprängd i ramen. Hos Boccaccio gäller det ett ekivokt impromptu. När berättandet skall börja den sjätte dagen avbryts sällskapet av en burlesk scen. Pigan Licisca är uppretad på männens blåögdhet, och grälar på tjänaren Tindaro som inbillar sig att kvinnor är oskuld när de gifter sig och att hustrur är trogna varelser. Temat förebådar ämnena för de tre närmaste dagarnas noveller. Åhörarnas reaktioner är starka: ”Medan Licisca talade, skrattade damerna så häftigt, att man hade kunnat utdraga alla tänderna på dem”.¹⁷ Betydligt stillsammare går det till i Schmidts insprängda scen. Den handlar om tjänarna Carl och Marias kärleksbekymmer. Carls far förbjuder dem att gifta sig – han vill att sonen skall fria till den rika Anna i stället. Den oresonlige fadern kallas in i herrskapssalongen och talas till rätta. Scenen leder vidare till en novell om hur illa det kan gå om föräldrar tvingar sitt barn till giftermål. Skillnaden mellan renässansnovellen, med sina rötter bl.a. i den frivola fabliau,¹⁸ och 1700-talets sederlärande conte illustreras ganska väl av den här jämförelsen.

Perspektivet i *Landt-Nöjet* kan vara värt en kommentar. Flera röster konkurrerar om läsarens uppmärksamhet. Det finns en synlig berättare, som kan uppfattas som den mimetiske författaren.¹⁹ Han introducerar sällskapet, beskriver karaktärernas inre och yttre särdrag, presenterar ramhandlingen, kommenterar och styr läsaren. Den rösten är t.ex. verksam i slutet av första häftet, där den manar oss att läsa vidare i boken: ”Wi få i nästa Stycke se utgången af deras kärlek” (I, s. 160). Utanför den litterära texten, finns också

uppmaningar till läsaren att stödja Schmidts utgivningsprojekt. Den rösten skall kommenteras längre fram.

Lisimon fungerar som författarens alter ego, när han läser Marmontelinspirerade noveller ur ett manuskript. Tillsammans med sin mentor, den av livet luttrade Sylvander, och den bokläsande väninnan med det betecknande namnet Sophia är han knuten till den implicita normen i den sederlärande berättelsens fiktion. I den egenskapen kan de betraktas som genomskinliga karaktärer i Lars-Åke Skalins mening.²⁰ De är ute efter att påverka sällskapets övriga deltagare, särskilt de ungdomar som mest hårdnackat värjer sig mot moralpredikan. Josepha och Arist framstår då som färgade karaktärer – de bjuder motstånd mot normen och har karakteriserande drag.

Så har vi de tolv berättarna som också framträder och kommenterar i novellerna. Det sker både i översättningarna och i originalberättelserna. När ett omaka brudpar i Schmidts novell ”Lyckan låter ej alltid finna sig der hon sökes” skall inträda i sängkammaren, inflikar berättaren, som i fiktionen är värden Lisimon:

Min penna skulle icke wara nog djerf, at längre följa et par, som en inbördes kärlek förenat, men måste nu, emot sin wilja, följa desse, at uppteckna et wid dylika tilfällen nog sällsynt förhållande. (III, s. 39)

Det utvecklar sig inte fullt så spännande som kommentaren lockar läsaren att förvänta sig. Bruden börjar skymfa brudgummen och håller ett glas vatten över honom, varpå han lämnar slagfältet. Samma typ av kedja med kommenterande berättare både i ramen och i novellerna finner man i *Decamerone*.

Berättarteknikt ansluter sig Schmidt även i övrigt till en äldre novelltradition. I regel återges händelserna i kronologisk ordning med ett fåtal tillbakablickar i form av infogade berättelser – i regel levnadshistorier berättade för novellens hjälte. Det kan röra sig om infogade berättelser i flera skikt enligt den kinesiska askens modell, som påminner om den första sviten berättelser i *Tusen och en natt*. I den nyss nämnda ”Lyckan låter ej alltid finna sig, der hon sökes”, som läses upp av Lisimon, finns en infogad berättelse som i sin tur innehåller en infogad berättelse, alltså samman-

lagt tre skikt. Men det rör sig om infogade inte om inramade berättelser, den konstruktion som dominerar i *Tusen och en natt*. Med en inramad berättelse menar jag en som är längre än den omgivande ramen.²¹

Novellen om den grälsjuka hustrun, som jag citerade, är en av de tre karaktärsstudier Schmidt skrivit i Marmontels efterföljd. Den franske författaren har inte gjort någon hemlighet av att han i sin tur fått uppslaget från Molière.²² Den nyss beskrivna hustrun är ett hår av hin som slutligen ruinerar sin make. Hon bättrar sig först sedan han låst in henne i ett kloster. I en annan novell lovar en ung dam, att gifta sig än med den ene än med den andre, tills hon blir lämnad ensam med ett dåligt rykte. Det finns också ett porträtt av en liderlig och frossande yngling, som låter rätta sig först när han lär sig att älska en dygdig kvinna. Nidbilderna av de två fruntimren kan inrangeras i en lång tradition av misogyny noveller, som återfinns redan i samlingarna *Disciplina clericalis* och *Sju vise mästarare*. Det sistnämnda verket, som ju också är en ramberättelse, spreds fortfarande under 1700-talet som folkbok i Sverige och kan möjligen ha varit känd av Schmidt.²³ Som motvikt till de misogyny tongångarna finns på annat håll i *Landt-Nöjet* en uppräknig av historiska och mytologiska kvinnor som offrat sig för sina älskade.²⁴

Temat ”mannen av folket som förälskar sig i kvinnan av börd” förekommer i ett par noveller. Också i översättningarna beskrivs ståndsskillnaderna som otillbörliga hinder för de älskandes förning. Huvuddelen av originalberättelserna är som beteckningen ”roman” anger, kärlekshistorier med starka inslag av äventyr. Krig, förgiftningar, dueller, skeppsbrott och andra radikala grepp för att skapa peripetier – vanligt förekommande ingredienser i fransk 1600-talsprosa – kryddar historierna.²⁵

Novellernas händelser är, utom i bondens levnadshistoria, placerade utanför Sveriges gränser, företrädesvis i Frankrike, Holland eller England. Äventyrliga resor företas till avlägsna exotiska platser. Miljömässigt bildar Schmidts noveller därmed en enhet med översättningarna i ramberättelsen som följer en i det övriga Europa etablerad novelltradition.

Den här traditionen ifrågasattes drygt tjugo år senare i Goethes novellsamling, *Unterhaltungen*

deutscher Ausgewanderten från 1795. De första novellerna i Goethes ramberättelse tilldrar sig i Italien och Frankrike – han har hämtat stoff från *Les cent nouvelles nouvelles* av en anonym författare 1482 och från François de Bassompierres novellistiska memoarer från 1665.²⁶ I Goethes ram diskuteras inte bara novellernas innehåll utan också utformningen, vilket lett till att hans novellsamling särskilt intresserat novellteoretiker.²⁷ En av damerna i det tyska sällskapet ställer frågan varför alla berättelser måste tilldra sig i Italien och alla fésagor måste utspelas i Orienten, när det är så mycket lättare att identifiera sig med karaktärerna om handlingen tilldrar sig i en bekant miljö. Efter en diskussion i ämnet blir resultatet att den följande novellen – ett original av Goethe – tilldrar sig på tysk mark.²⁸

Liksom i *Decamerone* spelar handlingen och intrigerna en dominerande roll i *Landt-Nöjets* noveller.²⁹ Ofta innehåller de en anhopning av spännande äventyr, men det finns också en ansats till psykologisk skildring. Schmidts karaktärer brister antingen grundligt i moral eller också är de oändligt dygdiga och ädla. Egenskaperna redovisas i början av varje novell, ofta får vi veta om de formats genom dålig respektive god uppfostran; karaktärsdragen får sedan styra och motivera handlingen.

Bristen på djupare psykologisk skildring kritiseras i den enda längre studie över Schmidts författarskap som gjorts, nämligen i Fredrik Bööks *Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809*. Det är enbart i egenskap av Marmontels efterföljare i Sverige som författaren till *Landt-Nöjet* uppmärksammas av Böök. I övrigt anser han inte att Schmidt producerat något av bestående konstnärligt värde.³⁰ Han refererar Schmidts noveller i *Landt-Nöjet* och pekar på marmontelska drag i texterna, men också på enskilda likheter med den europeiska 1700-talsromanen: känslolagda scener som i Rosseaus *Julie*, temat ”den fattiga flickan som försvarar sin dygd” som i Richardsons *Pamela* och blandningen av sentimentalitet, äventyr och tragedi som i Prévosts *Mémoires*.³¹ Det positiva han har att anföra om Schmidts noveller är att de genomgående är väl skrivna och inte sällan skickligt uppbyggda.³² Till förtjänsterna i boken räknas också naturskildringarna, eftersom de låter oss se en glimt av den

svenska landsbygden.³³ I övrigt uppmärksammar han skildringen av en bondstuga, som han menar beskrivs för första gången med realistiska detaljer i svensk litteratur. Men Böök har svårt för det myckna ”dygderiet”, som han kallar det, och för tidens sentimentala människouppfattning. Huvudinvändningen är att novellernas karaktärsbildning lider brist på psykologiskt djup, och att författaren visar upp kraftlösa och handlingsodugliga människor som automatiskt lever upp till tidens dygdekrav. Han tycker också att den ibland osannolika fabeln (i bemärkelsen ”story”) är svårsmält för en modern läsare.³⁴ Bööks studie utkom 1907 under den period då den psykologiska realismen var normen för god romankonst.

En av de noveller från Lisimons manuskript som Böök kritiserar för platt personskildring utsetts faktiskt för samma slags kritik av opponenterna bland åhörarna i ramen. Josepha tycker att den kvinnliga huvudpersonen – det gäller den grälsjuka hustrun – framställs som alltför hemsk, och Arist anser att den manlige hjälten är onaturligt tålmodig. Men Lisimon försvarar sitt sätt att skildra karaktärer, och frågar ”kan man väl göra lasten nog stygg, och dygden nog behaglig? ändamålet är ju, med det förra, at afskräcka, och med det sednare, at locka, til efterföljd” (III, s. 85). I den sedelärande conten får trovärdigheten alltså stå tillbaka för det moraliska syftet.

Ramberättelsen har visserligen fått titeln ”Landt-Nöjet”, men för en modern läsare tycks novellerna mer inriktade på nyttan. Gör man ett svep över novellsamlingarnas historia på kontinenten, finner man att författarna, nedtecknarna och översättarna oupphörligen i Horatii anda betonar att deras verk är ämnade både till nytta och nöje. Syftet upprepas i förorden till *Disciplina clericalis* från början av 1100-talet, i *Le Ciento Nouvelle Antike* från slutet av 1200-talet, i *El conde Lucanor* från början av 1300-talet och i *Decamerone*, förebilden för så många senare novellsamlingar. På flera håll används bilden att lärdomens piller måste mjukas upp och sötas på olika sätt.³⁵

Schmidt, däremot, utgår från att det uppbyggliga i sig är roande. Ändå finner man i *Landt-Nöjets* ram protester mot betoningen på nyttan, men de kommer huvudsakligen från Josepha och Arist – de som skall låta rätta sig av predikandet. Arist utbrister t.ex. efter en diskussion om huruvida

dygden alltid får sin belöning: ”Det är ock et ewigt Filosoferande [...], wi hafwa ju gådt ut på gröngräset, för at roa oss, men hwaruti stadna våra nöjen?” (II, s. 61 f.) Efter en längre utläggning om dödens ständiga närvaro i slutet av tredje häftet försöker en annan av sällskapet deltagare pigga upp de övriga genom att utlova ”en munter Berättelse” följande dag (III, s. 160). Löftet är riktat till åhörarna inom fiktionens ram, men kan också uppfattas som en vink till läsarna att det fjärde häftet inte blir fullt så dystert.

Reflexioner kring döden ger ett slags cirkelkomposition åt ramberättelsen. När sällskapet just anlänt till lantgården och blir vittne till fiskafånget, ser Sylvander genast de fångade fiskarna som en bild för att döden kan drabba när som helst och påpekar att den vetskapen är något att hålla i minnet, när de nu skall njuta av lantlivets nöjen. I slutet, då sällskapet är på väg hem till staden, klagar Josepha över att hon måste skiljas från det sköna landskapet. Sylvander liknar genast ängen de passerar vid ungdomen, som så småningom kommer att mogna och vissna. Sedan kommer lien och förvandlar gräset till hö. På samma sätt slutar vi alla med döden, säger Sylvander uppmuntrande till den unga Josepha, och med orden ”alla sluta wi med döden” avslutas också *Landt-Nöjet*.

Som torde ha framgått bär många av diskussionerna i ramen en stark prägel av Rousseaus läror. Stadsborna Josepha och Arist får genom sin smak för mondänt sällskapsliv bilda kontrast till bondfolkets enkla och sunda levnadsvanor. Som en sann demokrat har Lisimon skapat hushållsråd, ett för männen och ett för kvinnorna, vars åsikter han inhämtar för alla beslut som skall fattas om godsets verksamhet. Tidens fysiokratiska tankar skönjs i den lantbruksreform Lisimon genomfört. Reformen innebär att bönderna arrenderar marken i stället för att arbeta som dagsverkare – det visar sig leda till större produktion och välfärd för samtliga. Liknande tankar hade framförts av en av tidens mest programmatiska rousseauaner, Johan Fischerström, för eftervärlden mer känd som föremål för Hedvig Charlotta Nordenflychts ömma låga. I en av sina skrifter ger han olika förslag till hur jordbrukets status skall kunna höjas och hur det bäst skall effektiviseras, bl.a. genom avskaffandet av dagsverken.³⁶

Ett visst drag av rousseauansk fiendlighet mot boklig bildning finns också i den diskussion som följer efter bondens levnadsbeskrivning, kallad "Var nöjd med din lott, så är du alltid lycklig". Bonden bestämmer sig i sin ungdom för att börja studera, men inser så småningom att det är bättre att stanna kvar och odla jorden. Lisimon slår i sin kommentar fast att det är bonden som tjänar landet bäst – ett välmående folk kan bättre försvara sin frihet.

Vegetarianism diskuteras också. Det är Sophia som i samband med fiskafånget säger sig ha svårt att tro att det är Guds mening att man skall äta kött. Borde inte människan nöja sig med frukt, ägg och mjölk? Frågan var tydligen aktuell – den debatteras också tio år senare i en roman av Edvard Gyldenstolpe.³⁷

Dygd är förstås ett honnörsord i Schmidts samling av sedelärande berättelser, men det är också ett centralt begrepp i den samtida lyriken. Jan Thavenius har gjort en statistisk undersökning av ordfrekvenser i fjorton gustavianska poeters texter, och av resultatet kan man se att dygd kommer på tolfte plats bland de vanligast förekommande betydelseorden.³⁸ I *Landt-Nöjet* omfattar begreppet, förutom kyskhet, framför allt egenskaper som trohet, tålmod, behärskning, offervilja, förnöjsamhet, anspråkslöshet, oegennyttia, flit, sparsamhet, ädelmod, samt avsaknad av förkonstling och bördshögfärd.³⁹

Ramberättelsens diskussioner och berättandet har ett mål: Att påverka Josepha och Arist. Mot slutet av fjärde stycket har det didaktiska greppet lyckats. Paret, som hittills inte har bidragit med någon berättelse, kommer med varsin. Arist heter "En god Gärning blifwer aldrig olönt" och Josephas "Det är vackert att låta rätta sig". Sylvander uttrycker sin stora glädje över att ungdomarna tagit intryck av de sedelärande historierna.

Samma uppläggning finner man i Goethes *Unterhaltungen deutscher Ausgewanderten*. Där är det också två ungdomar i sällskapet som förändras genom de berättelser de får sig till livs. Moralpredikan går ut på att man bör behärska sig och inte bara tänka på sig själv. Härvidlag skiljer sig Schmidts och Goethes ramberättelser från Boccaccios. I *Decamerone* är karaktärerna i ramen snarare statiska och det betonas på slutet att ungdomarna inte låtit sig påverkas det minsta av novel-

lernas innehåll, trots att åtskilliga "kanske rent av haft kraft att väcka åtrå och lustfyllda känslor".⁴⁰ I alla tre verken förutsätts dock att litteratur har kraft att förändra människor.

Inte minst av den anledningen har den korta moraliska berättelsen varit en betydande genre inom barn- och ungdomslitteraturen. Redan den allra första svenska boken som vänder sig till nämnda ålderskategori, *Een sköön och härligh jungfrw speghel* från 1591, innehåller sådana berättelser.⁴¹ Genren har visat sig livskraftig en bra bit in i vårt århundrade trots avlivningsförsöken av Falstaff Fakir med berättelser som "Den lydige Konrad", vars sensmoral är: "Den, som lyder går det väl,/ Även om han plommon stjal."⁴² Också Schmidt skrev moraliska berättelser för barn. I *Ungdoms Nöjen* från 1780, som är tillägnad hans egna åtta barn, har han på samma sätt som i *Landt-Nöjet* blandat egna och andras berättelser. Göte Klingberg tar upp samlingen på flera ställen i sin avhandling om svensk barn- och ungdomslitteratur.⁴³

Anmälarerna av *Landt-Nöjet* i *Lärda tidningar*, som jag inledningsvis citerade, beskrev bristen på svenska novellister. Den omnämns ju också i ramen av värden Lisimon, som menar att orsaken till att det finns så få inhemska författare är att de är offer för en fördomsfull inställning till svensk-språkig skönlitteratur och får för lite uppmuntran. Dessutom får de alldeles för dåligt betalt.

Landt-Nöjet innehåller också anmärkningar och notiser utanför den litterära texten som avslöjar de svårigheter en svensk prosaförfattare hade att nå sin publik under den gustavianska tiden. För att våga ge ut novellsamlingen måste Schmidt först se till att försäkra sig om köpare till boken genom att skaffa prenumeranter – ett då i och för sig inte ovanligt förfaringsätt. I slutet av andra häftet finns en "Förteckning på Herrar Prenumeranter", närmare bestämt fyra damer och 184 herrar. De flesta herrarna är försedda med titel, och man kan konstatera att författaren lyckats bra med att värva sina yrkeskamrater: inte mindre än åtta kammarskrivare och sexton bokhållare. I övrigt är olika skikt av samhället representerade: Präster, bland dem en biskop, militärer av olika grader, representanter för näringslivet, alltifrån segelsömmare till brukspatroner samt högre ämbetsmän och hovfunktionär ur högadeln. Där återfinns också en känd mecenat, kommerserådet

Patrik Alströmer som bl.a. understödde Thorild och Lidner.⁴⁴ Av förteckningen framgår att Schmidt i förväg lyckats få avsättning för 202 exemplar – 14 personer köpte mer än ett. På några rader nedanför meddelar han dessutom att prenumeranterna kan vara ännu fler, eftersom han ännu inte fått besked från alla sina kommissionärer.⁴⁵ Kanske fick boken också några köpare i Lars Salvius bokhandel, där den enligt recensenten i *Lärda tidningar* fanns till salu. Ändå tycks Schmidt ha haft svårigheter att slutföra projektet. I en anmärkning i början av tredje häftet står:

Upmuntrad af Mine Läsares bifall, vågar jag framte Tredje Stycket af Landt-Nöjet, ehuru jag länge varit rwehågsen, antingen jag skulle *Continuera* dermed, eller ej, i anseende til den känbara kostnad dermed är för-enad, och den sparsamme afsättning deruppå varit alt til denna dag. (III, s. [2])⁴⁶

Tydligt lyckades han uppbringa tillräckligt intresse även för fjärde häftet av *Landt-Nöjet*. Där- emot ansåg han det omöjligt att fullfölja nästa novellsamling, *Stads-Nöjet*. Första delen utkom 1775 och innehåller enbart översättningar inordnade i en diktad ram med samma personuppsättning som i *Landt-Nöjet*. I slutet av andra delen måste Schmidt meddela att fortsättningen inställs, eftersom han inte fått tillräckligt god avsättning för boken.⁴⁷ I all hast och med ett typsnitt som närmar sig petitstil låter han ramberättelsens personer para ihop sig två och två och rusta till ”en hel hop Bröllop”.

Även om man med Böök kan avfärda Schmidts *Landt-Nöjet* som en samling ”dygderier” inneslutna i en ram med tröttsamt filosoferande, har verket trots allt ett litteraturhistoriskt intresse. Schmidt var en i raden av ämbetsmän under den gustavianska tiden som också blev författare. En bidragande anledning var kanske det faktum som Bo Bennich-Björkman i sin avhandling om författaren i ämbetet pekat på, att ämbetsmäns vittra verksamhet inte sällan bidrog till befordran.⁴⁸ Novellsamlingen kan tillsammans med föregångare såsom Tankebyggarordens *Våra Försök* och *Witterhets Arbeten* även ses som ett exempel på vitterhetsidkarnas strävan att skapa ett svenskt litteraturspråk. Blandningen av översättningar och egna alster visar hur en prosaförfattare vid den här ti-

den sökte nya vägar att nå sina läsare. Att det skedde med stora svårigheter markerar Schmidt såväl vid sidan om som inuti den litterära texten. Det är också, så vitt jag vet, den första svenska novellsamlingen uppbyggd i form av en ramberättelse. Nästa prov på genren utkom först 1821 – nästan femtio år senare. Det var Lorenzo Hammar-skölds *Sju timmar på Fitja* med undertiteln ”En liten samling af Noveller.” På titelbladet anges noga att det är frågan om ”Svenska Original”. Först med romantiken kom det verkliga genombrottet för novellen i Sverige, ett genombrott Johan Albrecht Schmidt bidrog till både som introduktör och som vägröjare.

NOTER

- 1 *Lärda tidningar* 1772, nr 84, s. 333.
- 2 Ibid.
- 3 *Landt-Nöjet* registreras av Bernhard Lundstedt som periodisk skrift i *Sveriges periodiska litteratur 1645–1899*, Stockholm 1895, s. 81, nr 185. Där uppges också att första stycket utkom i oktober, det andra i december 1772 och att de kostade sex daler kopparmynt vardera. Av en annons i *Inrikes Tidningar* nr 95, 3/12 1772, s. [3], framgår att de två återstående styckena beräknas utkomma i mars 1773. De två första styckena anges kosta 7 daler och 16 öre per exemplar för dem som inte prenumererar, men 6 daler och 24 öre för den som prenumererar på de två följande styckena. Vi får också en redogörelse för Schmidts mödor att få arkalet att gå jämt upp i andra stycket. Han blev tvungen att göra en ny bättre anpassad översättning för att ersätta den sista novellen, som tydligen var alldeles för lång.
- 4 3:e uppl., del 4, ”Gustavianska tiden”, s. 582.
- 5 *L'Heptaméron* (1559), *Les Nouvelles choixes, où se trouvent divers incidens d'amour et de fortune* (1645), *Les Nouvelles françoises ou les divertissemens de la princesse Aurélie* (1656), *Nouveaux contes moraux* (1765).
- 6 Jfr *Allgemeines Schwedishes Gelehrsamkeits-Archiv unter Gustafs des Dritten Regierung*, 1772, s. 199.
- 7 Att han däremot är noga med att hålla isär egna och andras texter framgår av en anmärkning på tredje häftets försättsblad, där han upplyser om att en not i ”Andra Stycket” försvunnit vid tryckningen. Den skulle ha upplyst om att ytterligare en berättelse är en översättning. Han vill gärna meddela detta, då han ”i annor händelse, med skäl kunde beskyllas för at vara *Plagiarius*”.
- 8 Abraham Sahlstedt, *Svensk ordbok med latinsk uttolkning*, Stockholm 1773, hänv. dit från *SAOB*, ”roman”, sp. 2400.
- 9 Per-Arne Henricson accepterar *SAOB:s* belägg 1810 som det tidigaste, i ”Om novellen som genre”, *Novell-*

- analyser*, red. av Vivi Edström och Per-Arne Henricson, Stockholm 1970, s. 12. I Asts *Öfversigt af Poesins Historia* (Stockholm 1810), som översattes av Lorenzo Hammarsköld förekommer också termen novell, dels som beteckning för några av Shakespeares källor till dramerna (s. 32), dels för Cervantes och Boccaccios verk (s. 47).
- 10 Novellen, som omfattar 100 sidor och är tryckt i Stockholm, är en bearbetning av Tirso de Molinas (Pseudonym för Gabriel Tellez) "Los tres maridos burlados" ur samlingen *Los cigarrales de Toledo* (1624), en Boccaccioinspirerad samling.
- 11 Tryckt i Stockholm, 152 sidor.
- 12 Serien utkom 1819–32 och innehöll främst översättningar av tyska original, ett tiotal franska och ett fåtal danska noveller. Varje del innehåller en eller två noveller och omfånget varierar mellan 12 och 96 sidor. Man kan också jämföra *SAOB:s* citat ("roman", sp. 2400) ur *Svensk Litteratur-Tidning* 1813, sp. 353: "En Roman i ordets äkta mening, är en romantisk bok, eller framställningen af ett romantiskt lif."
- 13 Johan Svedjedal diskuterar det vacklande termbruket under 1830-talet i sin avhandling *Almqvist – berättaren på bokmarknaden. Berättartekniska och litteratursociologiska studier i C.J.L. Almqvists prosafiktions kring 1840*, Skrifter utgivna av Avdelningen för litteratursociologi vid Litteraturvetenskapliga institutionen i Uppsala, nr 21 (diss. Uppsala 1987), s. 58. Inte heller i Frankrike tycks det ha funnits någon klar gräns mellan roman och novell under den här tiden, se René Godenne, *La nouvelle française*, Paris 1974, s. 107. Per-Arne Henricson menar i "Om novellen som genre" i *Novellanalyser*, s. 11, att beteckningen novell under första hälften av 1800-talet för en lång prosaberättelse som inte kunde rubriceras som roman överensstämmer med samtida tyskt bruk.
- 14 Se artikeln "conte" i *Svenskt litteraturlexikon*, 2:a utv. uppl., Lund 1970, s. 99. För en diskussion om skillnaden mellan novell och conte, se Godenne, 1974, s. 12 ff.
- 15 Jfr Giovanni Boccaccio, *Decamerone*, övers. av Sven Ekblad, Lund 1995, s. 41 f.
- 16 *Heptameron* finns översatt till svenska av Holger Petersen Dyggve, Stockholm 1954. Han bygger på Michel François' edition, som kom ut 1942 på Garniers förlag i Paris. Titeln "Heptameron" gavs av Claude Gruget i hans utgåva 1559.
- 17 *Decamerone* övers. av Christoffer Eichhorn, del II, Stockholm 1914, s. 175 f. Tyvärr är Ekblads översättning (se not 15) en urvalsgåva, och det citerade avsnittet finns inte med.
- 18 Se Godenne, 1974, s. 18 ff.
- 19 Jag har då låtit mig övertygas av Lars-Åke Skalins resonemang i *Karaktär och perspektiv. Att tolka litterära gestalter i det mimetiska språkspelet*, Acta universitatis Upsaliensis, Historia litterarum 17, Uppsala 1991, s. 163 f.
- 20 *Ibid.*, s. 222.
- 21 Mia Gerhardt använder termen "inserted story" för infogad berättelse, medan den inramade berättelsen kallas "framed story", *The Art of Story-Telling. A Literary Study of The Thousand and One Nights*, Leiden 1963, s. 395.
- 22 Marmontel anger Molière som sin förebild i *Contes Moraux*, se t.ex. uppl. utg. i Stockholm 1799, Préface, s. 6 – se även Företalet till översättningen *Någre sedolärande Historier af Herr Marmontell*, Stockholm 1765.
- 23 P.O. Bäckström, *Svenska folkböcker*, del I, Stockholm 1845, s. 7, del II, Stockholm 1848, s. 5.
- 24 En not meddelar att uppgifterna hämtats från verket *Dictionnaire des Femmes Celebres* (I, s. 156).
- 25 Se t.ex. René Godenne, *Histoire de la nouvelle française aux XVIIe et XVIIIe siècles*, Genève 1970, avsnittet "Rayonnement de la nouvelle romanesque (1671–1699)", s. 117.
- 26 *Goethes Werke*, Hamburgerausgabe, VI, Hamburg 1951, kommentaren ss. 603 f, 611.
- 27 Se t.ex. Aasbjørn Aarseth, *Episke strukturer. Innføring i anvendt fortellingsteori*, Bergen, Oslo, Tromsø 1976, avsnittet "Novellen som fiksjonsprosagens kortform", s. 126 ff.
- 28 *Goethes Werke*, VI, 1951, s. 612. I ramberättelsen *Nouvelles Françaises ou les divertissemens de la princesse Aurélie* från 1656 låter Jean-Regnaud de Segrais en grupp damer föra en liknande diskussion, som går ut på att ifrågasätta bruket i tidens romaner att ge kungligheter huvudrollerna, att ge hjälterollen åt greker och romare i stället för åt fransmän, att förlägga händelserna till en avlägsen historisk tid och plats; Godenne, 1970, s. 48 f.
- 29 När Tzvetan Todorov ville lägga grunderna för narratologin, motiverade han valet av *Decamerone* just med att handlingen och intrigen spelar en dominerande roll i novellsamlingens texter; *Grammaire du Décameron*, Approaches to Semiotics, ed. by Thomas A. Sebeok, ass. by Julia Kristeva & Josette Rey-Debove, Paris 1969, s. 11.
- 30 *Romanens och prosaberättelsens historia i Sverige intill 1809*, Stockholm 1907, s. 374.
- 31 *Ibid.*, ss. 363, 367.
- 32 *Ibid.*, t.ex. ss. 358, 364.
- 33 *Ibid.*, s. 370.
- 34 *Ibid.*, s. 358 ff.
- 35 I *Decamerone* betonar författaren i förordet att avsikten med berättelserna är att ge "trevlig och rogivande underhållning" samt "stöd och goda råd", övers. 1995, s. 27.
- 36 *Påminnelser vid Sveriges Allmänna och enskylda Hus hållning*, Stockholm 1761, s. 56. Om Fischerströms erfarenheter som bonde, om hans tro på folkuppfostran och hans dygdebegrepp, se Bengt Lewan, *Med dygden som vapen. Kring begreppet dygd i svensk 1700-talsdebatt*, Stockholm 1985, s. 82–87. Rutger Maclean genomförde en liknande reform på Svaneholm under 1780-talet.
- 37 *Östgötha Förstens Harald Ulfsons händelser* (1782).
- 38 Jan Thavenius, *Gustaviansk lyrik. Ett stickprov för vetenskapligt bruk. Ordindex*, Lund 1968, s. 71. De vanli-

- gaste tolv orden är: vara (300 belägg i urvalet), ej, se, skola, där, dag, hava, bliva, O, värld, mycket och dygd (med 60 belägg).
- 39 För en översikt över begreppet dygd under 1700-talet se Lewan, 1985.
- 40 *Decamerone*, övers. 1995, s. 371.
- 41 Se Göte Klingberg, *Svensk barn- och ungdomslitteratur 1591–1839. En pedagogikhistorisk och bibliografisk översikt*, diss. Uppsala, Stockholm 1964, s. 33 f.
- 42 Axel Wallengren, *En hvar sin egen professor*, Lund 1894, s. 9. Om den moraliska berättelsen se *Ord och bilder för barn och ungdom I, Barnlitteraturen. Historik, kommentar, texturval*, red. Lars Furuland & Mary Ørving, Stockholm 1990, s. 63–83.
- 43 Klingberg, ss. 82, 110, 153, 243, 259.
- 44 Gunnar Sahlén, *Författarrollens förändring och det litterära systemet 1770–1795*, diss. Stockholm 1989, ss. 222, 239.
- 45 1765 gav Schmidt i Stockholm ut *Anmärkning öfwer skrifterne, om ämbetsmän och deras löner och Bref ifrån Danwicks hospitalet, til alla penninge löntagare, författadt i anledning af stats-förslaget för ämbetsmän, af en deras fordne camerat*. Sina erfarenheter av utgivningen redovisar han i den lilla skriften *Det Nyaste Som Långe Blifwit Efterfrågat*, Stockholm 1766, och resonerar kring problemet att ge ut original på svenska. Han har av en bokhandlare fått veta att de flesta skrifter "sällan til högre antal blifwit debiterade, än 200 à 250 Exemplar", s. 9.
- 46 I den i not 3 nämnda annonsen i Inrikes Tidningar avslöjar Schmidt att hans kostnad hittills varit 2000 daler. Beloppet måste väl avse tryckningen av de två första häftena.
- 47 *Stads-nöjet*, Andra Stycket, Stockholm 1775, s. [128].
- 48 Bo Bennich-Björkman, *Författaren i ämbetet. Studier i funktion och organisation av författarämbeten vid svenska hovet och kansliet 1550–1850*, *Studia litterarum upsaliensia* 5, diss. Uppsala, Stockholm 1970, s. 89. Gunnar Sahlén, som i sin avhandling bl.a. studerat författarnas sociala bakgrund, har visat att civila ämbetsmän var den största yrkesgruppen i den författarpopulation 1770–1792 han utgår ifrån; se s. 152 f.